

הטעיה בכדאיות העסקה

הרב ד"ר משה בארי

א. מבוא	ג. הטעיה בכדאיות עסקה במקרים נוספים
ב. הטעיית פועלים	1. הרחבת כלל זה לתחומים נוספים
1. הכרעת הירושלמי – המטעה פטור מתשלום ההטעיה	2. הטעיה בכדאיות עסקה – כשהקונה יכול היה לברר
2. הקושי העקרוני שבהכרעת הירושלמי	3. הטעיה בכדאיות העסקה – כשלא היה ניתן לברר
3. הסבר התלמוד הבבלי למשנה	4. מסקנות הלכתיות לגבי הפסיקה המודרנית
4. פירוש הרשב"א – התלמוד הבבלי חולק על הירושלמי	ד. מסקנה
5. פסיקת הרמ"א	
6. שיטת הט"ז לשוב הקושי בדברי הרמ"א והקשיים על שיטתו	
7. פירוש נוסף לסתירה ברמ"א	

א. מבוא

בשעה ששני צדדים מתקשרים ביניהם לבצע עסקה, נוטלים עליהם שני הצדדים סיכון הכרוך בעסקה. הקונה איננו יודע אם שווי המיקח יעלה והוא ירוויח מן העסקה, או שמא שווי המיקח ירד והוא יפסיד ממנה. באותו האופן, גם המוכר אינו יודע האם שווי המכירה כדאי. דרך המסחר היא ששני הצדדים מסתכנים בכדאיות העסקה. מובן אפוא, שגם אם יתברר שאחד הצדדים יוצא נפסד, הוא אינו יכול לבוא בתביעה כנגד הצד השני.

אמנם יש מצבים שבהם אחד הצדדים יכול לתבוע מן הצד השני את הפסדו בעסקה, או לדרוש את ביטולה. לדוגמה, כאשר מתברר לקונה שיש מום במיקח, ומנהג המדינה הוא שהמום מהותי, יכול הוא לדרוש את ביטול העסקה, וכפי שנפסק:

כל שהסכימו עליו בני המדינה שהוא מום שמחזירים בו מיקח זה, מחזירין. וכל שהסכימו עליו שאינו מום, הרי זה אינו מחזיר בו אלא אם פירש, שכל הנושא ונותן סתם, על מנהג המדינה הוא סומך.¹

* הרב ד"ר משה בארי, מנכ"ל צהר; חבר הנהלת רשת בתי הדין "ארץ חמדה – גזית".
1. שולחן ערוך חו"מ רלב, ו.

מהי ההגדרה של טעות המבטלת את העסקה לעומת טעות שאין בה כדי לבטל את העסקה? שאלה מהותית זו מעסיקה שיטות משפט רבות.² מאמר זה לא יעסוק במיקח שיש בו מומים, וכן לא יעסוק במקרה שהצדדים לא העריכו נכונה את כדאיות העסקה. מאמר זה יעסוק במקרה שאחד מן הצדדים הוטעה במתכוון על ידי הצד השני, והמחיר נקבע באופן מפורש על סמך הטעיה. ההטעיה נוגעת אמנם בעקיפין בכדאיות העסקה, אך היא הטעיה מפורשת, והמידע שהיה בפני צד אחד לא היה בפני הצד השני.

ב. הטעיית פועלים

דוגמה להטעיית מעין זו היא הטעיית פועלים על ידי בעל הבית בנוגע לגובה שכרם.³ במשנה נאמר:

השוכר את האומנין והטעו זה את זה אין להם זה על זה אלא תרעומת⁴ שכר את החמר ואת הקדר להביא פרייפריין וחלילים לכלה או למת ופועלין להעלות פשתנו מן המשרה וכל דבר שאבד וחזרו בהן מקום שאין שם אדם שוכר עליהן או מטען.⁵

2. בסעיף 14 (ד) לחוק החוזים (חלק כללי) התשל"ג, 1973, נקבע בהקשר לטעויות בהתקשרות בעסקה: "טעות", לענין סעיף זה ... בין בעובדה ובין בחוק, להוציא טעות שאינה אלא בכדאיות העסקה".

על כן יש להבחין בין טעות מהותית שיכולה לגרום לביטול ההתקשרות לבין טעות בכדאיות העסקה שאין בה כדי לבטל את החוזה. הוצעו כמה מודלים להגדיר מהי טעות בכדאיות העסקה: ד' פרידמן, "הסיכון החוזי וטעות הטעייה בכדאיות", עיוני משפט, יד (תשמ"ט), עמ' 459-478, עוסק בשאלה זו. הוא מעלה את הטענה שכל עוד מדובר בכדאיות העסקה אדם אינו יכול לטעון שהוטעה. אך אם הוא הוטעה בתכונות הממכר, הוא יכול לבטל את המיקח. הבחנה זו אינה מקובלת במשפט העברי, כיוון שהטעייה בשווי העסקה בשיעור שתות - שישית, מבטלת את העסקה.

ד' טרסקי, "טעות בכדאיות העסקה", משפטים יב תשמ"ב עמ' 329-333, מגדיר זאת באופן שונה. טעות הנוגעת להוזה היא טעות שיש בה כדי לבטל את העסקה. אך כאשר הטעות נוגעת להערכה לא נכונה של הכדאיות העתידית של העסקה, אין לבטל את העסקה בשל כך. דומה שזו אף גישתו של ג' שלו, "פגמים בכריתת חוזה", פירוש לחוקי החוזים (ג' טרסקי עורך, תשל"ח), עמ' 57.

בדומה לחלוקה זו מובאת חלוקה בקצות החושן (קכו, ט), בעניין אונאה בשטרות:

מיהו יש לומר דאף על גב דאין אונאה לשטרות היינו היכא שלא נולד ידיעה המתחדשת אלא בגוף שיווי המיקח כגון שסבר שהוא שוה כך ונודע לו שאינו שוה כך, אבל נודע ידיעה חדשה בגוף הדבר שלא היה לו ידיעה ממנו זה הוי מום במיקח, ומום במיקח לא אימעט אפילו בדבר מדברים שאין להם אונאה.

כלומר שאונאה בשטרות בדבר שווי המיקח איננה אונאה, מה שאין כן אונאה בדבר מהות המיקח. מודל נוסף הובא אצל ב' מדינה, "החובה לנהוג בתום לב במשא ובמתן", משפטים, ל (תש"ס), עמ' 513 - 544. סוגיה זו נדונה בבתי המשפט בהקשרים שונים, ראה: ע"א 472/86 עזר נ' עזריהו; עא 84 / 11 אשר רבינוביץ נ' שלב, ועוד.

3. יצוין כי דיני אונאה אינם חלים עליהם כיוון שפועלים מוגדרים כקרקע שאין עליה דיני אונאה, ראה: להלן הערה 10.

4. להסבר התרעומת, ראה: ב"ח (חור"מ, שלג), שעל פי רש"י אין בכך משום תביעת ממון. אך על פי הטור (חור"מ, רד), ניתן לתבוע את החוזר בו. וראה: סמ"ע שלג, א, שכתב שאם פועלים חוזרים בהם מחמת שיש

1. הכרעת הירושלמי – המטעה פטור מתשלום ההטעה

בירושלמי בוארה המשנה כך:

הטעו זה את זה מהו איתי אתון עבדין עמי. היך אתון עבדין? מן חמש. רבן ואשכחון עבדין מן עשר...

[תרגום: אומן אחד אמר לחברו בוא עשה עמי מלאכה לבעל הבית. והאומן שאל, עבור איזה שכר אתם עובדים? ואמר לו עבור חמישה דינרים. ונמצא שבעל הבית היה מוכן לתת להם עשרה דינרים למלאכה זו.]

הטען בעל הבית מהו איתי אתון עבדין עם חביריכון, היך הינון עבדין מי? (=עשר)? רבן ואשכחון עבדין מה? (=חמש)...

[תרגום: אמר בעל הבית לאומנים בואו ועבדו אצלי עם חברים שלכם שהם עובדים אצלי ומשתכרים עשר דינרים ונמצא שהם מקבלים עבור המלאכה רק חמישה דינרים.]

דברי הירושלמי קשים להבנה, רבו בהם ההסברים⁵ והגרסאות,⁶ אולם על פי כל הדרכים מסקנת הירושלמי היא, שמדובר במקרה שבעל הבית הטעה את הפועלים וטען שהשכר

להם תועלת אין הם נקראים מחוסרי אמנה. הרמ"א חו"מ רד, יא, הביא מחלוקת פוסקים האם החוזר בו נחשב מחוסר אמנה כאשר לאחר הסיכום על העסקה השתנו המחירים.

5. משנה בבא מציעא ו, א.

6. ירושלמי בבא מציעא ו, א.

7. הרב יחיאל אברהם ברלב, תלמוד ירושלמי עם פירוש ידיר נפש, פתח-תקוה תש"ס, שם.

8. נימוקי יוסף על הרי"ף בבא מציעא מה, ב, ד"ה גמ'; רידב"ז בפירושו לסוגיות הירושלמי. להסבר ההטעה ראה: תוספתא בבא מציעא ו, א; הסבר הרב יחזקאל אברמסקי בפירושו לתוספתא חזון יחזקאל; פירוש הרמב"ם למשנה בבא מציעא, ו, א, והסבר הרב קאפח במהדורתו הערה 2; ר"ז אגמתי, ספר הנר, 122, סעיף ב; הרב זאב רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל, לסוגיות הירושלמי.

9. במשנה לא הוגדר מיהם הטועים והמטעים, ומיהי הטעות שבה דנה המשנה. האם אומנים שונים המועסקים אצל בעל הבית הם המטעים זה את זה וכפי שמשממע באופן פשוט מדברי המשנה: 'השוכר את האומנין והטעו זה את זה' או אולי עוסקת המשנה בבעל הבית המטעה את פועליו, ופועלים המטעים אותו. כן המשנה אינה מבארת מהי ההטעה שעליה נאמר שאין בה כדי לבטל את העסקה אך: 'אין להם זה על זה אלא תרעומת'. בהמשך, המשנה מפרשת סוג של חזרת פועלים מן ההסכם, שגורמת נזק לבעל הבית ולהיפך. פועלים שחזרו בהם מהסכמתם להעלות את הפשתן מן המשרה, ובכך גרמו להפסד הפשתן שנתר זמן רב מידי במשרה, או בעל הבית שחזר בו משכירות הפועלים וגרם לפועלים לאובדן ימי עבודה. אך האם ניתן להסיק שגם ההטעה שבתחילת המשנה עוסקת בפועלים ובעל הבית החוזרים בהם מהתקשרותם ההדדית? אכן בתוספתא מתבארת ההטעה באופן זה, שההטעה היא חזרה מן ההתקשרות: 'השוכר את הפועלין בין שהטעו את בעל הבית ובין שבעל הבית הטעה אותן אין להן זה על זה אלא תרעומת במה דברים אמורים בזמן שלא הלכו אבל שכר את החמרין והלכו ולא מצאו, שכר את הפועלין הלכו ומצאו את השדה כשהיא לחה נותן להם שכר בטלים שאינו דומה עושה מלאכה ליושב ובטיל' (תוספתא בבא מציעא ו, א). מכאן שכוונת המשפט: 'הטעו זה את זה', הוא שחזרו בהם הפועלים או בעל הבית. באופן זה מפרש הרב יחזקאל אברמסקי בפירושו לתוספתא 'חזון יחזקאל'. גם בפירוש הרמב"ם למשנה נאמר: 'ואמרו הטעו זה את זה כלומר שחזרו בהם או הוא שחזר בו'. הרב קאפח במהדורתו הערה 2 אומר שבמקור הרמב"ם לא נקט בלשון של חזרה אלא בלשון אחרת שממנה עולה שהרמב"ם מטיף מוסר לפועלים המזיקים את בעל הבית ובכך הם מזיקים לעצמם כיוון שלעתידי יימנעו מלשכור אותם. וכן מפרש ר"ז אגמתי (ספר הנר, 122, סעיף ב).

בתלמוד הירושלמי מתבארת המשנה באופן אחר. דברי הירושלמי קשים להבנה. על כן הם יתורגמו רק במהלך ההסבר. בתלמוד הירושלמי נאמר:

'הטעו זה את זה מהו'

[1] איתי אתון עבדין עמי היך אתון עבדין מן חמש רבן ואשכחון עבדין מן עשר [2] רבן למלאכה אתון עבדין עמי היך אתון עבדין מן עשרה יומין ואשכחון עבדין מן חמש יומין

הטען בעל הבית מהו

[3] איתי אתון עבדין עם חביריכון היך הינון עבדין מן רבן ואשכחון עבדין מהו [4] רבן למלאכה אתי אתון עבדין עם חביריכון היך הינון עבדין מחמשה יומין ואשכחון עבדין מעשר יומין.

מן הירושלמי עולה שהמשנה עוסקת בפועלים שהטעו את בעל הבית או בעל הבית אשר הטעה אותם, הטעיה הנוגעת לגובה השכר הראוי למלאכה זו. אמנם תיאור המקרה המדויק שבו עוסק הירושלמי קשה ודורש הבהרה. במהלך הסבר הירושלמי את המשנה, מובאות ארבע אפשרויות של הטעיה אשר אין בהן כדי לבטל את העסקה, אלא שהצד המוטעה יכול להתרעם על התנהגות המטעה. כותרתן של שתי האפשרויות האחרונות היא: 'הטען בעל הבית מהו'. מתוך הנחה ששני מקרים עוסקים בבעל הבית שנטעה את הפועלים, ושני מקרים עוסקים בפועלים שהטעו את בעל הבית, אם כן שני המקרים הראשונים עוסקים בפועלים שהטעו את בעל הבית, והשניים האחרונים עוסקים בבעל הבית שהטעה את הפועלים. ההטעיה השנייה עוסקת בבעל הבית אומר שישלם להם כפי שקיבלו פועלים אחרים עבור המלאכה, אך התברר שהללו עבדו בעבור המלאכה חמישה ימים, ואילו המלאכה הנדרשת היא מלאכה של עשרה ימים. ההטעיה הרביעית עוסקת במקרה הפוך שהפועלים דרשו שכר כפי שהשתכרו פועלים אחרים, אך מסתבר שהללו עבדו עשרה ימים ואילו המלאכה הנוכחית דורשת חמישה ימי עבודה בלבד. אך מעיון במקרה הראשון והשלישי עולה קושי. מדברי הירושלמי נראה שהמקרה הראשון דן בפועלים שביקשו שכר של חמישה, ולאחר מכן התברר שהשכר המקובל הוא עשרה. ואם כך הוא, הרי שהפועלים הם שהוטעו על ידי בעל הבית ולא להיפך. קושי זה מצוי גם במקרה האחרון, ממנו נראה שהפועלים הם המטעים את בעל הבית, הם דורשים עשרה, ומתברר שהשכר הראוי והמקובל הוא חמישה, וזאת בניגוד לכותרת המקרים האחרונים: 'הטען בעל הבית מהו'. ואכן **בנימוקי יוסף** מובאים דברי הירושלמי בגרסה שונה, ועל פיה יש להחליף את הסכומים, החמש בעשר והעשר בחמש. באופן זה המקרה הראשון עוסק בפועלים שנטעים את בעל הבית ודורשים עשר, בעוד שהשכר הראוי הוא חמש, ואילו באחרון בעל הבית מטעה את הפועלים ומבקש לשלם להם חמש, בעוד שהשכר הראוי הוא עשר. **בכתב יד אסקוריאל**, יש גירסה נוספת לירושלמי, שיש בה כדי לענות על קשיים אלו. בכתב יד זה הכותרת של שני המקרים האחרונים אינה: 'הטען בעל הבית', אלא: 'הטעו בעל הבית מהו'. על פי גרסה זו המקרים הראשונים עוסקים בבעל הבית שהטעה את הפועלים, ואילו האחרונים עוסקים בפועלים אשר הטעו את בעל הבית. על פי גרסה זו אין צורך בשינוי הגרסה שבנימוקי יוסף, וההטעיה הראשונה עוסקת בבעל הבית המטעה את הפועלים, ואילו ההטעיה השלישית עוסקת בפועלים המטעים את בעל הבית. אך ממילא אותו קושי עולה, הפעם מן ההטעיה השנייה והרביעית. כאמור, ההטעיה השנייה עוסקת בפועלים שהטעו את בעל הבית ואמרו שדרושים עשרה ימי עבודה בעוד שבפועל התברר שדרושים חמישה ימי עבודה. **הרב זאב רבינובויץ** מעלה אפשרות הטעיה נוספת שפועלים הטעו אותו לחשוב שדרושים חמישה פועלים בעוד בפועל דרושים עשרה. על פי דבריו ניתן להסביר אף את שאר ההטעיות. [1] הטעו פועלים את בעל הבית ואמרו לו שהוא יצטרך לשכור חמישה פועלים למלאכה זו, והתברר שהוא צריך לשכור עשרה פועלים. [2] הטעו פועלים את בעל הבית. השכר היומי ידוע, והם דרשו שכר קבלנות. הפועלים הטעו אותו ואמרו לו שדרושים עשרה ימי עבודה ולמעשה דרושים היו חמישה ימי עבודה. [3] הטעה בעל הבית את הפועלים ואמר להם שישכור עשרה פועלים ולמעשה הוא שכר חמישה פועלים בלבד, כך שהמלאכה המוטלת עליהם רבה. [4] בעל הבית הטעה את הפועלים ואמר להם שסך הכול דרושים חמישה ימי עבודה, ולמעשה דרושים היו עשרה ימי עבודה. על פי הסבר זה כותרתם של שני המקרים האחרונים, אכן מייצגת את ההטעיות המפורטות. הסבר נוסף לירושלמי מביא **הרידב"ז**: "ר"ל דפועל אחד אמר לפועלין אחרים באו ותעבדון אצל הבע"ב שלי ותעשו גם אתם אצלינו אצל חבורתינו האיך אתון עבדין ר"ל הדפועלין שאלו מאתו האיך אתון עבדין וענה להם רבן מן חמש ר"ל הרוב לוקחין חמש דינרין

המקובל נמוך מכפי שהוא באמת. לחילופין, פועלים הטעו את בעל הבית וטענו שהשכר המגיע בעד מלאכתם גבוה מכפי שבפועל מקבלים שאר הפועלים.

במקרה זה נפסק בירושלמי על פי המשנה שלשני הצדדים יש אפשרות להתרעם על ההטעיה, אך הם אינם יכולים לדרוש את השכר הראוי. זאת למרות שהפועלים הסכימו לעבוד אצל בעל הבית בגלל הבטחתו לשלם להם את השכר המקובל בשוק, ואילו היו יודעים שגובה השכר המקובל הוא כפליים מהצעת בעל הבית, היו מחפשים מקור פרנסה חלופי. כמו כן פועלים זכאים לקבל את כל שכרם המובטח, למרות שהם הטעו את בעל הבית, ואילו היה יודע מהו השכר המקובל, היה פונה לחפש פועלים אחרים שדורשים שכר נמוך יותר.

לאור זאת המסקנה העולה מן הירושלמי היא, שמקרה זה נכלל במקרים שבהם הטעות היא טעות של כדאיות העסקה. טעות של כדאיות העסקה היא טעות שאין בה כדי לבטל את המיקח, והמוטעה אינו יכול לדרוש סכום שונה מזה שהסכים לו, למרות שההטעיה הייתה מכוונת. יוצא שאף אם נעשתה טעות בסכום הכסף המשולם או המתקבל, אין בה כדי לבטל את העסקה.

2. הקושי העקרוני שבהכרעת הירושלמי

לעומת זאת במקרים שבהם נמצא מום במיקח והמוכר לא הודיע על כך לקונה, גם לפי הירושלמי, הקונה יכול לבטל את המיקח. המוכר שהטעה אותו גרם לו לבצע עסקה לא כדאית ועליו לשאת בתוצאות. מדוע אפוא לפי הירושלמי, נגרע כוחה של הטעיה במחיר מהטעיה של מיקח שיש בו מום? מדוע אין בעל הבית יכול לבטל את העסקה ולשלם לפועלים את שכרם הראוי להם בלבד, ולחילופין, מדוע לא יכולים הפועלים לדרוש מבעל הבית את השכר המקובל?¹⁰ בשני המקרים נעשתה הטעיה מכוונת שצד אחד היה מודע לה והצד השני לא היה מודע לה, והטעיה זו יש בה כדי לבטל את המיקח שנמצא בו מום.

ואשכחן עבדין מן עשר זהו שהטעה הוא את הפועלין אתון עבדין עמי השתא מפרש כיצד הטעו הם אותו דאמר להו אתון עבדין עמי אצל בעה"ב שלי האיך אתם עבדין. ר"ל דשאל מהן האיך אתון עבדין וענו לו מן עשרה רובן ר"ל דרובן נוטלין עשרה ואשכחן עבדין מן חמשה רובן. דרובן נוטלין חמשה. וזוה הטעו הפועלין אותו. והשתא מפרש האי דבע"ב מטעה הפועלין והפועלין את בעה"ב וקמפרש ואזיל... ר"ל דשאל להם האיך חביריכון עבדין וענהו מעשר רובן ואשכחן עבדין מחמש זהו שהפועלין הטעו אותו. והאיך הבע"ב הטעה אותן עמך אנו עבדין היך חבירין עבדין ר"ל דהפועלין שאלהו האיך חבירין עבדין אצלך ענה להם רובן מן חמשה ואשכחין עבדין מעשרה". פירושו קשה כיוון שעל פי פירושו מובאים שני מקרים שהם ארבעה. בכל המקרים ההטעיה נוגעת למשכורת המקובלת. ההבדל ביניהם הוא האם הפועל הטעה פועל אחר או שבעל הבית הטעה את הפועלים, אך אם זהו ההסבר, זוהי אריכות מיותרת ואין משמעות של ממש לדעת את זהות המטעה, בעל הבית או שלוחו. כמו כן הוא מתעלם מן המילים: 'יומין' המופיעות כמה פעמים ומתייחס רק להטעיה הנוגעת לשווי השכירות. הוא אף מתעלם מכך שלאחר שני מקרים מובאת כותרת שלפיה מכאן והלאה יובא האופן שבו בעל הבית מטעה את הפועלים, ואילו לפי פירוש הרידב"ז אפשרות זו הובאה כבר בדוגמה הראשונה.

10. אין להסיק מכך שיחולו על פועלים דיני אונאה. השאלה אם יש אונאה בפועלים שנויה במחלוקת. הרמב"ם (מכירה יג, יח), פסק שעל פועל לא חלים דיני אונאה, ואילו על קבלן חלים דיני אונאה וכן נפסק בשולחן ערוך (חו"מ רכו, לו). בשו"ת מהר"ם (ד, פראג, סימן תשמט) נפסק שיש אונאה גם בפועלים. ואילו

אמנם ניתן להבחין בין שני המקרים. אדם שקנה מיקח שיש בו מום, יכול להחזיר את המיקח למוכר ולהשיב את המצב לקדמותו. לעומת זאת, בעל הבית שהטעה את פועליו אינו יכול להחזיר להם את המיקח, שהרי המיקח במקרה זה אינו מיקח בעין, המיקח הוא פעולה – מלאכה.

אך בכך אין די כדי להבחין בין שני סוגי ההטעיה, שכן יש מקרים שבהם מציאת מום מבטלת את המיקח גם כאשר המיקח אינו קיים עוד. בשולחן ערוך נפסק שכאשר נמצא מום במיקח שאינו קיים עוד, אזי אם המוכר אינו אשם באובדן המיקח הוא אינו חייב לשלם,¹¹ כיוון שהוא יכול לומר לקונים תנו לי את המיקח ואשיב לכם את כספכם. אך אם המיקח אבד באשמת המוכר, או שאבד בגלל המום, על המוכר להשיב את כספם על אף שהמיקח אינו בעולם.¹² כלומר שאין די בחוסר קיומו של המיקח כדי לפטור את המטעה, והוא אינו יכול לחמוק מחובת הפיצוי בטענה שהמיקח אינו קיים, כל עוד הקונה אינו אשם באובדן המיקח.¹³

כך עולה אף ממקור נוסף. בשולחן ערוך נאמר: "היתה האונאה יתירה על השתות כל שהוא... בטל המיקח..."¹⁴ ופסק ר"י מיגאש שאם המיקח אינו בעין המתאנה מרויח:

ומה שאמרנו שאם היה התוספת יותר משתות שיש לבטל המיקח ויחזור לקחת סחורתו, אין זה אלא אם היתה הסחורה נמצאת בעין אבל אם לא היתה נמצאת בעין אין לו כי אם דמיה...¹⁵

כלומר שהמטעה הוא זה שנושא בתוצאות הטעייתו גם כאשר לא ניתן להשיב את המצב לקדמותו.

המאירי הסביר את שיטת הירושלמי אף שהוא לא פסק על פיה. המאירי טוען שלמרות שהפועלים טענו שהשכר המקובל גבוה, אין זו הטעיה אלא הגזמה בלבד:

אלא שיראה לי בו שזה אינו אלא כדבר גזום כלומר אין הפועלים נשכרים אלא בכך או שהם נשכרים בכך וכך והוא כעין זרוזין.¹⁶

הרמב"ן והרשב"א (על בבא מציעא ע"ב) סבורים שאין אונאה לא בקבלן ולא בפועל. המקרה שלפנינו חמור מאונאה רגילה, כיוון שההטעיה היא ישירה.

11. **שולחן ערוך** חו"מ רלב, כב.

12. יש מקרים שהאדם פטור משום שטעה בשוגג ואם עשה בודון עליו לשלם. **בשו"ת מר ואהלות** (חו"מ, כג), דן באדם שהונה במזיד את חברו בשיעור של פחות משתות, אך יותר משווה פרוטה. כיוון שההטעיה הייתה מכוונת, הוא פסק שהמוטעה חוזר בו אפילו אם היא בפחות משיעור אונאה.

13. זאת ועוד, יש שפעולת הפועלים קיימת, כאשר הבור שהם חפרו, או העץ אותו נטעו, עומדים במקומם. במקרים אלו הפועלים נתנו לבעל הבית דבר מוחשי – בור או עץ נטוע. אמנם שונים הדברים בנידון דידן, כיוון שהבור אינו שלהם אלא הפעולה, אך מכל מקום התפוקה מוחשית וניתנת לאומדן.

14. **שולחן ערוך** חו"מ רכו, ד.

15. **שו"ת הר"י מיגאש**, קבח.

16. **מאירי** בבא מציעא ע"א, ד"ה אע"פ.

כלומר שעל פי המאירי הטעם לכך שעל פי הירושלמי "אין להם אלא תרעומת", היא שמדובר בגוזמא בעלמא, והצדדים יכלו לדעת שזוהי רק גוזמא ואין זו הטעיה. הסבר זה יובא בהמשך הדברים.

3. הסבר התלמוד הבבלי למשנה

בתלמוד הבבלי מתפרשת המשנה באופן אחר מהירושלמי, והפרשנים הבחינו בין שני ההסברים:

חזרו זה בזה לא קתני אלא הטעו זה את זה דאטעו פועלים אהרדי. היכי דמי? דאמר ליה בעל הבית: "זיל אוגר לי פועלים" ואזל איהו ואטעינהו... אי דאמר ליה בעל הבית "בתלתא", ואזיל איהו אמר להו "בארבעה", היכי דמי? אי דאמר להו "שכרכם עלי" נתיב להו מדידיה! ...לא צריכא דאמר להו "שכרכם על בעל הבית". ולחזי פועלים היכי מיתגרי? לא צריכא דאיכא דמגר בארבעה ואיכא דמתגר בתלתא דאמרו ליה אי לאו דאמרת לן בארבעה טרחינן ומתגרינן בארבעה... איבעית אימא האי תנא חזרו נמי הטעו קרי ליה דתניא השוכר את האומנין והטעו את בעל הבית או בעל הבית הטעה אותן אין להם זה על זה אלא תרעומת.¹⁷

בתלמוד הבבלי עולות אם כן שתי אפשרויות. על פי הראשונה הפועלים הטעו זה את זה, דהיינו שבעל הבית שכר פועל על מנת שישכור עבור בעל הבית פועלים נוספים, והפועל הטעה אותם. אפשרות נוספת: ההטעיה היא חזרה מן ההתקשרות שהסבה נזק לפועלים או לבעל הבית. אך הסבר הירושלמי לא הובא בבבלי. הבבלי לא מעלה את האפשרות שבעל הבית הטעה את הפועלים בשכר שהוסכם עליו. מה עומד מאחורי הבדל זה? מדוע הבבלי לא מפרש כאופן הפשוט וכפי שמובא בירושלמי?

הריטב"א בחידושיו מסביר:

והא דלא פירשו הכי בגמרא דילן משום דלישנא דהטעו זה את זה משמע טפי שהטעו פועלים אהרדי.¹⁸

לדבריו אין הבדל מהותי בין התלמוד הבבלי לתלמוד הירושלמי, והוא מציין שהמחלוקת מבוססת על פירוש לשון המשנה.

4. פירוש הרשב"א – התלמוד הבבלי חולק על הירושלמי

בניגוד לריטב"א, מחידושי הרשב"א עולה שההבדל שבין התלמוד הבבלי לבין התלמוד הירושלמי הוא הבדל מהותי. לאחר הבאת דברי הירושלמי בשם הראב"ד, כתב הרשב"א:

...ואני תמה אם הדין אמת לולי שאמרו הרב, כי מאחר שהטעו זה את זה בענין זה ולא נתרצו זה לזה אלא על מה שאמרו שרובן נשכרין כן, נמצא שלא סמכא דעתם אלא על כך והרי אלו טועין וחוזרין.

17. בבא מציעא עו,א.

18. ריטב"א שם, ד"ה גמ' חזרו.

ובשלמא פועלים אין להם על בעה"ב (=בעל הבית) אלא תרעומת שאף על פי שלא גמרו לעשות עמו [אלא] על דעת שהזולה המלאכה שהרוב נשכרין בחמשה חמשה, מה נפשך אם גמרו בדעתם לעשות בה' (=בחמש) שפיר ואם לאו ונתבטל תנאי שכירותם הרי אלו כפועלים שעשו אצל בעה"ב בלא קציצה שאין בעה"ב נותן להם אלא כסך מועט שנשכרין בו קצת הפועלים שבעיר...

אבל פועלים שהטעו את בעה"ב ואמרו שרובן נשכרין בארבע ארבע ונמצא לבסוף שאינם נשכרין אלא בתלתא תלתא היאך מוציאין ממנו ארבעה שלא על דעת כן נתרצה להם. שהרי שאלם בכמה רובם, אלמא לא נתרצה להם בכך אלא מפני שחשב שהוא כן והטעוהו והשכירות בטעות היתה וכל שבטעות חזור. על כן נראה לי שהיה להם לבעלי הגמרא להעמידה בכך ולא העמידוה שאין נראה להם דעת הירושלמי.¹⁹

הרשב"א קובע שהתלמוד הבבלי חולק על התלמוד הירושלמי. זו הסיבה לכך שהמשנה התפרשה באופן שונה, וההבדל לא מסתכם בפרשנות דברי המשנה. להבדל ביניהם יש השלכות של ממש.

לדברי הירושלמי כאשר אחד הצדדים הוטעה, העסקה נשאת כפי שסוכמה ו"אין לו אלא תרעומת". לעומת זאת, הרשב"א פוסק כתלמוד הבבלי וסבור שהטעיית הפועלים את בעל הבית יש בה כדי לבטל את העסקה. אך אם הפועלים טעו לחשוב שמחיר השוק נמוך, אין בעל הבית חייב לשלם להם שכר גבוה מזה שסוכם.

ההבחנה בין שני המקרים מתבססת על העובדה שבעל הבית מוחזק בממון. על מנת להוציא ממון, דרושה גמירות דעת של הנותן בשלב ההתקשרות. ומכיוון שבשלב ההתקשרות, בעל הבית לא הסכים לתשלום הגבוה אלא לשכר שמקבלים יתר הפועלים, על כן אין הם זכאים לשכר הגבוה. לעומת זאת כאשר בעל הבית מטעה את הפועלים הם אינם יכולים להוציא ממנו יותר ממה שסוכם מתחילה.

הרשב"א מבאר זאת בשני אופנים. על פי האופן הראשון הפועלים גמרו בדעתם לקבל את הסכום הנמוך, ואילו על פי האפשרות השנייה הם לא גמרו בדעתם לקבל את הסכום הנמוך, והתוצאה היא כמו במקרה ששכר הפועלים לא סוכם והם מקבלים כפחות

19. רשב"א, שם, ד"ה חזור; כך כתב גם בנימוקי יוסף על הרי"ף בבא מציעא מה"ב, ד"ה גמ'.

גם רבנו ירוחם (מישרים, נתיב כט, א) מקבל את דעתו של הרשב"א. על פי אפשרות זו ייתכן שהם יקבלו אפילו פחות מן הסכום שנקבע, אם זהו מקום שבו מיעוט הפועלים מקבל ארבע, ורוב הפועלים מקבלים שש, ולהם הובטח חמש. במקרה זה השכירות בטלה כיוון שהם הוטעו, והם יקבלו כפחות שבפועלים דהיינו ארבע. אמנם הדבר יישאר בגדר תיאוריה, כיוון שאין ספק שבמקרה זה יגידו הפועלים שהם מסכימים גם לסכום שנקבע, ועל כן השכירות אינה בטלה.

המאירי (בבא מציעא ע"א, ד"ה אע"פ) אף הרחיב את תפיסתו של הרשב"א. לדעתו כאשר הייתה התניה מפורשת, הדין אינו מסתיים בתרעומת בלבד, בין אם המטעה הוא בעל הבית ובין אם הפועלים הם המטעים. זאת כיוון שהתנו על תשלום המבוסס על השכר המקובל: "כיצד בעל הבית שהטעה לפועלים ואמר להם תבואו עמי כדרך שבאו חברכם שואלים לו ובכמה באו אומר להם רובם בשלשה ונמצאו רובם בארבעה... ומכל מקום אם היו הדברים בתנאי גמור אין ספק שהולכים אחריו".

שבשכירים. על כן נראה שכאן שאלת המוחזקות היא שמכריעה את הכף, ומכיוון שלא ידוע מה היה בלבם של הצדדים, מפסידים הפועלים. משאלות הרשב"א על הירושלמי מתחדד הקושי האמור, כיצד יתכן שלפי הירושלמי פועלים מקבלים מבעל הבית את הסכום הגבוה אותו הציע, בעוד שידוע שהצעתו נבעה מכך שהם הטעו אותו. מדוע הוא מתחייב לשלם סכום גבוה, שככל הנראה, לא היה מסכים לו אילו ידע מהו שכר הפועלים המקובל.

5. פסיקת הרמ"א

הסבר התלמוד הבבלי הובא בשולחן ערוך, אשר דן בשליח שהטעה את הפועלים. הרמ"א לעומתו עסק בהטעה המובאת בתלמוד הירושלמי, פועלים שהטעו את בעל הבית ובעל הבית שהטעה אותם, וכך פסק הרמ"א:

בעל הבית שאמר לפועלים: "עשה עמי מלאכה בארבעה כמו שעשו חבריכם", ואמרו: "כמו שעשו חברינו", ואשתכח דיהיב להו יותר צריך ליתן לאלו כמו לחבריהם (ב"י בשם תלמידי רשב"א).

בעל הבית שהטעה פועלים ואמר להם: "עשו עמי בארבעה כמו שאר פועלים נשכרים", ונמצאו שנשכרים ביותר או שהפועלים הטעו בעל הבית בכי האי גוונא הוי כאילו לא שכרו זה את זה כלל ונותן להם בפחות שבפועלים (רבנו ירוחם נכ"ט ח"א בשם רשב"א).²⁰

הרמ"א פותח את הסעיף בדברי תלמידי הרשב"א. תלמידי הרשב"א דנו בבעל הבית שאמר לפועלים עשו עמי מלאכה בארבעה כמו שעשו חבריכם, והפועלים אמרו: כמו שעשו חברינו, ונמצא שחבריהם קיבלו יותר מארבעה. תלמידי הרשב"א פסקו שבעל הבית צריך לשלם להם את הסכום הגבוה שאותו שילם לחבריהם. לעומת זאת בסופה של ההלכה

20. רמ"א חו"מ שלב, ד.

סופה של ההלכה עוסקת בהטעה הנוגעת לשכר הממוצע, הטעה על ידי בעל הבית שטען שהשכר הממוצע נמוך יותר, או שהפועלים שטענו שהשכר גבוה יותר. הסמ"ע (שלב, י) מדייק מדברי רבנו ירוחם (לעיל הערה 19) והרמ"א שהם חלוקים ביניהם. לדעת הרמ"א בכל מקרה הקציעה בטלה, בין אם הפועלים הטעו את בעל הבית, בין אם בעל הבית הטעה אותם, והם מקבלים כפחות שבשכירים. לעומת זאת לפי רבנו ירוחם כשהפועלים הטעו את בעל הבית וטענו שרוב הפועלים מקבלים עשר והתברר שפועלים מקבלים פחות, הם זכאים לתשלום כפי רוב הפועלים ולא צריכים להסתפק בשכר הפחות שבפועלים.

הש"ך (חו"מ שלב, טז) חולק על הרמ"א ופוסק שכשבעל הבית הטעה את הפועלים וסיכם איתם שיקבלו שכר נמוך, לא מתבטלת השכירות והוא משלם כפי שהסכים לשלם, כיוון שבעל הבית לא הסכים להוציא יותר מסכום זה.

נתיבות המשפט (שלב, ד), כותב שאין כלל מחלוקת בין הרמ"א לבין הש"ך. הרמ"א הסבור שהקציעה בטלה, עסק במקרה שבעל הבית אמר להם שהוא שוכר אותם בסכום מסוים כמו שאר הפועלים נשכרים, ועל כן קביעת השכר נעשתה בשתי לשונות, שהתבררו כלשונות סותרות. הש"ך עסק במקרה שבתחילה אמר להם את שכרם, ולאחר מכן זירו אותם בטענה שזוהו שכר הפועלים המקובל. העובדה שבעל הבית מוחזק בממוק איננה משפיעה על ההלכה, כיוון שתפיסת בעל הבית את שכרם היא תפיסה שלא ברשות (שם, ג).

דנים במקרה שהתנו על תשלום של סכום מסוים כמו שנשכרים שאר פועלים ונמצא שהתשלום המקובל שונה מזה שהוסכם. במקרה זה הפועלים מקבלים כפחות שבשכירים.

מתחילת דברי הרמ"א נראה כאילו הוא פוסק שהטעיה תוך מסירת נתונים כוזבים מבטלת את ההסכם ויש לקיים אותו על פי הנתונים האמיתיים. נראה לאור זאת שלא צריך לקיים עסקה שמקורה בהטעיה. גם העובדה שבעל הבית מוחזק בממון, אין בה כדי לפוטרו מן התשלום על פי הנתונים הנכונים.

לעומת זאת בסוף דברי הרמ"א נראה שהעיקרון המרכזי הוא המוחזקות בממון. בעל הבית המוחזק בממון אינו חייב לשלם את הסכום הגבוה, בין אם הוא המטעה ובין אם הוא המוטעה. מה עומד ביסוד ההבחנה בין שני המקרים?

6. שיטת הט"ז לשוב הקושי בדברי הרמ"א והקשיים על שיטתו

כמה מן הפוסקים מסבירים שההבדל בין שני המקרים נעוץ בעובדה שבמקרה הראשון חזרו הפועלים ואמרו: "כפי שנשכרו חברינו", ומכאן שגמרו בדעתם על הסכום אותו קיבלו חבריהם. וכך כותב הט"ז:

שהפועלים עצמן שאלו בפירוש בשעת קציצה כמה אתה נותן לשאר פועלים משמע שעל זה דוקא סמכו וכן הוא בהטעו פועלים את בעל הבית... דבעינן גלוי מילתא שסמך עצמו על שכירות אחרים דדוקא אז תלוי בשכירתם.²¹

על פי הסבר זה השאלה איננה האם הטעיה מבטלת את העסקה, אלא השאלה המרכזית היא מה נקבע בהסכם. בשלב קבלת הסכם השכר נזכרו שני סכומים שונים. האחד, הסכום הנקוב. השני, סכום מותנה, הסכום שאותו קבלו חבריהם. מכיוון שהמשא ומתן הסתיים בדברי הפועלים שמעוניינים בסכום שקיבלו חבריהם, זהו הסכום אותו יש לשלם.

אך הסבר זה מעורר כמה קשיים:

ראשית, ישנו קושי עקרוני בפסיקה זו. הרשב"א קבע עיקרון בסיסי שעל פיו לא ניתן להוציא מבעל הבית סכום גדול יותר מן הסכום שהוא הסכים לשלמו. אך על פי פסיקת הרמ"א עליו לשלם יותר כיוון שהפועלים ביקשו להשתכר כמו חבריהם וזאת למרות שבעל הבית לא הביע את הסכמתו לכך. האם הרמ"א חולק על העיקרון שקבע הרשב"א? קושי זה הועלה על ידי הש"ך, שנאלץ לשנות את הגרסה כדי ליישב את דברי הרמ"א.²²

שנית, במקרה דומה שבו נאמרו סכומים שונים, סכום נקוב וסכום מותנה בשלב המשא ומתן, נפסק אחרת בשולחן ערוך:

21. ט"ז חו"מ שלב, ד.

22. הש"ך (חו"מ שלב, טו) טוען שזוהי טעות סופר והמדובר הוא במקרה שבעל הבית אמר להם: "עשרה כמו חבריכם", והתברר שחבריהם קיבלו חמישה, שמשלם להם עשרה ולא חמישה. וראה: קצות החושן (שלב, א), שכיון שהפועלים השיבו שמוכנים לשכר שאר הפועלים, דעתם הייתה לא לפחות מן הסכום.

אמר לו בעל הבית בארבעה והלך השליח ואמר להם בשלשה ואמרו לו כמו שאמר בעל הבית, אף על פי שמלאכתן שוה ארבעה אין להם אלא שלשה שהרי שמעו שלשה וקבלו עליהם.²³

מכאן שעל פי השולחן ערוך, גם אם חתמו הפועלים את המשא ומתן בהסכמתם להשתכר כמו שאמר בעל הבית, הם מקבלים את הסכום הנקוב הזול שהוצע להם על ידי השליח. מדוע אם כן במקרה שבפנינו מכיוון שאמרו "כמו שעשו חברינו", הם מקבלים את הסכום היקר שקבלו חבריהם ולא את הסכום שנקבע?²⁴

שלישית, אילו ההבדל בין המקרים היה בתוספת דברי הפועלים בלבד, ראוי היה לנסח הלכה קצרה בסוף הדברים ולומר כך: "במה דברים אמורים בסתם. אך אם חזרו הפועלים ואמרו כפי שנשכרים שאר פועלים, משלם להם כפי שנשכרים שאר פועלים". מאריכות דברי הרמ"א ומניסוח דבריו נראה שגם לדברי בעל הבית יש משמעות ולא רק לחזרת הפועלים על דבריו.

7. פירוש נוסף לסתירה ברמ"א

מדברי הרמ"א נראה שהגורם לפער בין שני המקרים, אינו דווקא בחתימת הפועלים במילים – "כמו שעשו חברינו". שהרי הרמ"א מציג גם את דברי בעל הבית באופן שונה. בתחילת ההלכה נאמר שבעל הבית אמר להם: "כמו שעשו חבריכם", ואילו בסופה מובא אחרת בדברי בעל הבית: "כמו שאר פועלים נשכרים". נראה אם כן שיש משמעות גם לניסוח דברי בעל הבית ולא רק לחתימת הפועלים: "כמו שעשו חברינו". במקרים שבהם נחלקים שני הצדדים ואינם מגיעים לידי הסכמה, ובכל זאת לאחר מכן מבצעים את העסקה אף שלא יושבה המחלוקת, נפסק:

המבקש לקנות מחבירו מיקח. מוכר אומר: במאתים אני מוכר לך, והלוקח אומר: איני לוקח אלא במנה (=מאה) והלך זה לביתו וזה לביתו. ואחר כך נתקצו ומשך זה

23. שולחן ערוך חו"מ שלב, ד.

24. **נתיבות המשפט** (שלב, ג), טוען שאין להשוות בין המקרים, כיוון שכאשר פועלים אמרו לשליח: "כמו שאמר בעל הבית" לא ברור אם דעתם הייתה דווקא להוסיף או אף לפחות. אך אם היה פשוט שדעתם להוסיף היה חייב לתת להם יותר. ומכיוון שהשאלה לא הוכרעה, נותן להם פחות כי זה כתפיסה ברשות, כשמצטרפת לכך העובדה שהוא לא אשם בכך שהשליח התנה עימם תנאים שונים.

אך כאן שהטעה אותם בשווי המיקח זו אונאה שהרי אם היה עושה כך לקבלן הייתה כאן אונאה בשתות ולכן זה כתפס שלא ברשות ולכן חייב לשלם.

נתיבות המשפט מציע הסבר נוסף, שההטעה באמירת בעל הבית לשליח אינה הטעה בשווי השכירות ויתכן שאפילו אם היו יודעים שבעל הבית אמר ארבע היו מוכנים להשכיר עצמם בשלוש כהצעת השליח, ואולי הכוונה של בעל הבית היא שאם לא ימצא בשלוש, ישכור אפילו בארבע. כאן לעומת זאת הטעות היא בשווי השכירות וסתם אנשים אינם נשכרים בפחות מחבריהם. ומן הסתם הסכמתם נובעת מכך שהם הוטעו.

החפץ סתם אם המוכר הוא שתבע הלוקח ונתן לו החפץ – אינו נותן אלא מנה, ואם הלוקח הוא שבא ומשך החפץ סתם חייב ליתן ק"ק (=מאתים).²⁵

המקרה שבפנינו עוסק במציאות דומה. בעל הבית והפועלים חלוקים ביניהם בסכום שישולם להם, ולא הגיעו להסכמה. לבסוף הם קיימו את העסקה – הפועלים עשו את מלאכתם. אם כן מן הראוי היה לפרט באותו האופן שהדבר תלוי בשאלת השתלשלות הדברים **לאחר** שהם נחלקו ביניהם על גובה השכר שישולם.

לאור זאת נראה שיש מרכיב נוסף בדברי הרשב"א שיש בו כדי לקבוע את הסכום שחייב בעל הבית לשלם לפועליו. יש להבחין בין טעות בכדאיות העסקה והיא ניתנת לבדיקה בשוק, לבין טעות בכדאיות העסקה שלא ניתן לבררה. **טעות** בכדאיות העסקה אינה מבטלת את המיקח, אלא אם כן הצד המוטעה נאלץ **לסמוך על המטעה** מאחר שלא ניתן לעמוד על כדאיות העסקה באופן אחר.

תלמידי הרשב"א עוסקים במקרה שבעל הבית התנה עם פועליו שישולם להם כפי ששילם **להבריהם**. הסכום ששילם לפועלים הוא נתון שלא תמיד אפשר לבררו (יתכן שהפועלים אינם כאן, יתכן שאינם רוצים לפרט כמה השתכרו, או שיגידו סכום שאינו נכון וכדומה).

במקרה זה לא יכלו הפועלים לבחון את הנתונים בעצמם, והסכמתם נובעת מכך שהם מאמינים לבעל הבית שזהו הסכום ששולם. אילו ידעו הפועלים שבעל הבית הטעה אותם, הם לא היו מסכימים לעסקה, ועל כן בעל הבית צריך לשלם להם את השכר הגבוה המובטח.

לעומת זאת בסופה של ההלכה בעל הבית התנה תנאי שניתן לבירור. התנאי היה שישולם להם שכר כמו **שאר הפועלים** נשכרים. נתון זה ניתן לבררו. נתון זה נוגע לכדאיות העסקה. על כן גם אם הפועלים סמכו עליו, הם אינם יכולים להשתמש בכך כטיעון להטעיה שיש בה כדי לבטל את העסקה. משהחליטו הפועלים לא לבדוק בעצמם את השכר המקובל, גילו בדעתם שהם מוכנים לסכום שהוצע.

על פי הבחנה זו, יבואר מדוע שונה דינו של אדם המטעה את חברו ואינו משתף אותו במידע המצוי אצלו, ממקרה השליח שהובא לעיל. כאשר שליח שוכר פועלים ואומר להם ששכרם יהיה שלושה, והם אומרים: "כמו שאמר בעל הבית", הרי שאז יד הפועלים על התחונה. כיוון שהשליח לא הטעה אותם אלא הציע להם סכום שהם הסכימו לקבלו. על כן בעל הבית לא חייב לשלם יותר מכפי שהציע השליח, למרות שהוא אמר לשליח להציע סכום גבוה יותר. ואם כן אין בתוספת דבריהם: "כמו שאמר בעל הבית", כדי לחייב אותו לשלם שכר גבוה.

25. שולחן ערוך חו"מ רכ"א, א, ובדומה לכך נאמר בשולחן ערוך אה"ע, כ"ט, ח, במקרה שאיש ואישה נחלקו על גובה סכום הקידושין.

ג. הטעיה בכדאיות עסקה במקרים נוספים

1. הרחבת כלל זה לתחומים נוספים

מדברי נתיבות המשפט נראה שהעקרונות המופיעים בהטעיית פועלים ובעל הבית, תקפים בכל ההטעיות. הנתיבות מקשה על דברי הרמ"א:

דאטו במיקח כהאי גוונא אם ימכור דבר ששוה ד' בה', ויאמר לו שהוא שוה כך או שהשער כך או שכולם מוכרין כך, לא יתחייב לשלם רק כפי השיווי? ולא אישתמיט שום פוסק לכתוב כן, מסתמא רוב אונאות כך הן, שאומר לו שכך שיווי או כך השער.²⁶

הנתיבות מניח שלפי הרמ"א יש לנהוג כן בכל מיקח וממכר ולא דווקא אצל פועלים, ועל כן הוא מקשה מדוע הדבר לא הוזכר על ידי אף אחד מהפוסקים.²⁷

עקב זאת נבחן את גבולות ההטעיה במיקח ובממכר. בידוע, שדרכם של מוכר וקונה להשתמש בדרכים שונות כדי לשכנע את הצד השני בכדאיות העסקה. דבר מקובל הוא שכאשר קונה ומוכר פותחים במשא ומתן, דרכו של המוכר לייפות את המיקח ואילו הקונה דרכו לטעון שהמיקח אינו כל כך יפה. האינטרסים של שני הצדדים מנוגדים, ועליהם להתייחס בחשדנות לנתונים המוצגים על ידי הצד השני.

הטעיה זו איננה עילה לביטול המיקח, כיוון שהקונה יכול היה לשער שהעסקה איננה כדאית כפי שהיא מוצגת על ידי המוכר. הטעיה זו מוצאת ביטוי בתלמוד הבבלי שם נאמר: "דסלקא דעתך אמינא משום דכתיב: רע רע יאמר הקונה".²⁸ ובתוספות הדברים אמורים גם לצד השני: "דטוב טוב יאמר המוכר".²⁹

וכדברי המאירי שהובאו לעיל: "שזה אינו אלא כדבר גזום כלומר אין הפועלים נשכרים אלא בכך או שהם נשכרים בכך וכך והוא כעין זרוזין".³⁰ נוהג זה נמצא בגבולות ההטעיה שאינה מבטלת את העסקה, כיוון ששני הצדדים גמרו בדעתם להיכנס לעסקה מתוך נטילת הסיכון בכדאיותה ותוך 'התעלמות' מדברי ה'עידוד' של הצד השני.

אמנם יש לסייג אופן התנהלות זה רק למקרים בהם הנתונים הרלוונטיים לבחינת כדאיות העסקה נמצאים בידי שני הצדדים, או ששני הצדדים יכולים לקבל את הנתונים. אך אם

26. **נתיבות המשפט שלב**, ד. בתירוץ הוא מבאר שבמקרה של הטעיית הפועלים, נאמרו שתי לשונות סותרות. ולמרות שבעל הבית מוחזק בממון, מכיוון שהוא מוחזק בו ברמאות, אין זו מוחזקות. לעומת זאת במקרה שסוכם על מחיר מסוים, ולאחר מכן המוכר הרגיע את הקונה שזהו המחיר המקובל, הקונה הפסיד את עצמו.

27. על פי זה לדברי נתיבות המשפט כל הטעיה מותרת כל עוד ידוע מהו הסכום שנקבע בין הצדדים. ואולם כאשר לא ברור מהו הסכום שנקבע, אזי אם נעשתה הטעיה, יד המוטעה על העליונה.

28. **בבא בתרא פד, א.**

29. **תוספות שם, ד"ה אי.**

30. **מאירי בבא מציעא עו, א, ד"ה אע"פ.**

הנתונים נגישים לצד אחד בלבד, והצד השני לא מודע אליהם אין לו להטעות ואם בחר לעשות כן, התוצאה תהיה חובת תשלום מלא על פי השכר הראוי.³¹ קודם שנמשיך נדגיש כי הסתרת מידע שניתן לבירור על ידי שני הצדדים, אף שאינה מבטלת את העסקה, הינה פסולה כפי שפסקו הרמב"ם,³² ובעקבותיו השולחן ערוך³³ בדיני אונאת דברים: "היה יודע שיש בממכרו מום, יודיע לקונה". בספר החינוך מובא שגם במקרים שבהם אין דין אונאה, כגון בקרקעות, התנהלות שלא ביושר נחשבת אונאת דברים.³⁴ הדיון אינו עוסק בשאלה זו, אלא רק האם יש בכך כדי לבטל את העסקה.³⁵ נבחן את גישת הפוסקים בהטעיות מעין אלו. כמובן שלכל מקרה יש מאפיינים שונים ופרטים שונים, אך נראה שניתן להצביע על מגמה עקרונית.

2. הטעיה בכדאיות עסקה – כשהקונה יכול היה לברר

הט"ז עוסק במקרה שבו המוכר הטעה את הקונה לחשוב שהקנייה כדאית, והוא פוסק: ומעשים בכל יום שאדם מוכר לחבירו חפץ ואומר כך נתנו לי סך זה ולא רציתי למכור בזה הסך, ואחר כך נתברר שלא היה שום קונה בסך קיצבה שזכר הוא כי בשביל זה יבטל המיקח?³⁶ זהו ניהול משא ומתן בחוסר תום לב, אך אין בו כדי לבטל את העסקה, כיוון שהמוכר מספק נתונים על שווי השוק, והקונה יכול לברר זאת בכוחות עצמו.

31. אמנם הטעיה מותרת במקרה שהיא מיועדת להתמודד עם מעשי רמאות. **ביבמות** (קו,א) מסופר על יבם אשר רצה לכלות את ממון היבמה, ועל כן הטעו אותו ואמרו לו שבחליצתו הוא כונס אותה. כך גם כשפועלים חוזרו בהם בחצי היום וגרמו נזק לבעל הבית, הוא יכול להטעות אותם ולהבטיח להם שכר מופקע שאינו עומד לשלמו.

במדרש תהילים (פרק יב) נאמר שכשרבי חייא צפורה הלך לקנות חיטים הוא אמר שהוא רוצה שעורים כיוון שמנהג המקום היה לשאול את הקונים שמא הם רוצים חיטים, ואם הם רוצים שעורים, העלו את מחיר השעורים. אך גם הטעיה זו אינה נוגעת לשווי העסקה, והיא נובעת מאופיים של סוחרי המקום. **ובנדרים** (כז,ב) נאמר שנודרים למוכסין שהיא תרומה אף על פי שאינה תרומה.

32. **רמב"ם** מכירה יח, א.

33. **שולחן ערוך** חו"מ רכח, ו.

34. **ספר החינוך**, מצוה שלו.

35. וכפי שנאמר בתשובת הגאונים (**שערי צדק**, ד, ו, ד) שכאשר יש מום שהלוקח יכול היה למוצאו לברר, לא מוטלת על המוכר חובה להודיעו: "ראובן לא אית מן דינא לאודועי לשמעון במומין דאית בחמאריה דהכי מנהגא דעלמא...".

וכך **המגיד משנה** מפרש את הדברים (מכירה טו, ג): "שאם היה הדבר שהלוקח יכול להבחין לאלתר כגון שיכולים לנסותו ולטועמו ולא הקפיד לעשות כן והמוכר מכר לו סתם, אינו חוזר". וכן מסכם הרב יעקב הילדסהיים, **כתר** ג, קדומים, תש"ס, עמ' 51: "מבואר בדבריהם שמעיקר הדין אין חובה על המוכר להודיע לקונה על הפגמים שיש במיקח כאשר הקונה יכול לבדוק את המוצר, שכך מנהג העולם שהקונה מחפש אחר הפגמים והמוכר משבח את סחורתו...". כלומר שראובן אינו חייב לעדכן את שמעון במומים המצויים, אם אלו מומים גלויים. כך עולה אף מן המשניות בכתובות, פרק ז.

36. ט"ז חו"מ שלב, ד.

מהר"י צהלון דן במקרה שראובן מסר נתונים כוזבים לשמעון ובכך שכנע אותו להיכנס לעסקה, שגרמה הפסדים לשמעון. פסיקתו היא:

ודרך הסוחרים לאייר (=להגזים) בדבריהם כדי להפיק רצונם, והדעת נותן שראובן אינו חפץ בהפסד כי אם בתועלתו ותועלת שמעון.³⁷

מהר"י צהלון קובע אפוא שדרך הסוחרים להגזים, וחובת הבדיקה מוטלת על שני הצדדים. הם אינם מוכרחים להתבסס על הנתונים המסופקים להם על ידי הצד השני לעסקה, ואם עשו כן, אינם יכולים לתבוע דבר.³⁸

גם הרב יאיר בכרך פוסק באופן דומה במקרה של הטעיה:

לוי שבא לשמעון ואמר לו: "ביתך הפנוי בלי דיורים מכור אותו לי". ואמר לו: "אם תיתן לי מחירה ת"ק (=500) ר"ט אתננה לך". ואמר לוי: "אתן לך שי"ן (=300). השיב לו שמעון: "כבר רוצה נפתלי ליתן לי שי"ן (=350)... ויהי העם כמתלוננים שקנה בית ביוקר מאד. שאל לוי לנפתלי אם אמת הוא שביקש ליתן שי"ן (=350) ר"ט בעד הבית והשיב להד"ם ואם ביקש ליתנה לי בעד שי"ן (=300) לא חפצתי לקחתה...³⁹

רבי יאיר בכרך השיב על כך ששמעון פטור, אם כי נהג באופן לא ישר:

נראה לי שמעון פטור מדין אדם אע"פ שהתל שמעון בו בערמתו שהתפאר שנפתלי ביקש ליתן לו שי"ן... וסמך על הימנותיה... שכך דרך התגרים...

שמעון אמנם הטעה את לוי, ואולם אם הקונה רוצה שהעסקה תהיה משתלמת, עליו לבדוק בעצמו את ערך הממכר.

בדומה לכך פסק הרב שלמה זלמן אוירבך, במקרה שבו המוכר "איים" על הלוקח שהשער יתייקר. הוא פסק שאין בכך כדי לבטל את המיקח. הנתון של שוויו העתידי של המיקח אינו מצוי בידיו של המוכר בלבד ואינו נתון להערכתו הבלעדית, ובאותו אופן יכול היה הקונה להעריך אחרת ולהימנע מן העסקה –

אלא שכך דרך התגרים לאיים על הלוקחים שאח"כ יתייקר השער, וכיון שכן נמצא שהריווח של הלוקחים יהיה רק במקרה שיתיקר השער, ולעומת זה מקבלים עליהם הלוקחים פסידא דזולא.⁴⁰

37. שו"ת מהריט"ץ החדשות, עב.

38. מהר"י ט צהלון מוסיף אמנם, שכוונת המאנה הייתה טובה כיוון שהוא לא היה הצד השני בעסקה אלא שותף שסבר שהעסקה כדאית בכל אופן.

39. שו"ת חוות יאיר, טט. למקרה דומה התייחס פרופ' טדסקי אך מסקנתו שונה. הוא קובע אמנם שבמשפט הנוהג אין אפשרות לקבוע כללים אובייקטיביים המנותקים מתוכן ההסכם. אך לטענתו במקרה שפלוני מבקש לקנות מניות, ולאחר ששאל את הסוכן מה מחירן היום, השיב לו שמחירן 120. לאחר מעשה התברר שביום זה הן נקנו ב 80. לדעת טדסקי, זוהי הטעיה המבטלת את המיקח, כיוון שצד אחד נטל סיכון, בעוד שהצד השני לא נטל סיכון. ד' טדסקי, "טעות בכדאיות העיסקא", משפטים יב תשמ"ב עמ' 329-333.

40. שו"ת מנחת שלמה תנינא (ב-ג), סימן טט.

הרב ענתבי, פוסק במקרה שראובן קנה משמעון, ולאחר מכן התברר ששווי הזהוב עלה וראובן ידע מכך והוא רימהו, שאין מקום לחייב את ראובן. הוא לא הטעה את שמעון הטעיה שאיננה ניתנת לבירור.⁴¹ אמנם נתון זה היה במקרה ידוע לראובן, אך הוא לא היחיד שידע עליו.

ממקורות אלו עולה שגישת הפוסקים היא שיש להטיל על הקונה את החובה לבחון את דברי המוכר ולהחליט האם העסקה כדאית או שאיננה כדאית. מקרים אלו הם מקרים שבהם אין לאחד הצדדים ידע בלעדי ושניהם יכולים לבחון את הדברים באופן עצמאי ושוויוני.

3. הטעיה בכדאיות העסקה – כשלא היה ניתן לברר

גישת ההלכה שונה במקרים של הטעיה מכוונת, כאשר ידוע שהקונה הסכים למכר בתנאים מסוימים, והוא לא היה יכול לבדוקם בעצמו. במקרה זה, שני הצדדים יודעים שהקונה סמך על המוכר, וממילא חובת המוכר לספק את הנתונים המדויקים.

כבר בתלמוד הבבלי מופיעה סוגיה העוסקת באדם שסמך על אחר, וניזוק מכך שהסתמך על חוות דעתו – סוגיית המראה דינר לשולחני. בהלכה מובא שאדם שהראה דינר לשולחני והשולחני אמר שהדינר טוב, והתברר שטעה, על השולחני לפצות את השואל במקרים מסוימים.⁴² כמה מהפוסקים הכריעו שחיובו חל רק כאשר השואל אמר לשולחני שהוא סומך עליו.⁴³ במקרה זה השולחני חייב לנהוג במשנה והירות קודם שקובע את טיב המטבע. ונראה, שאם הדברים נכונים בשולחני הגורם לנזק עקיף, על אחת כמה וכמה נכונים הדברים במקרה דידן שבו הקונה סומך על דברי המוכר וחובה על המוכר לספק את המידע.⁴⁴ כך למשל, נשאל מהרשד"ם שאלה דומה:

ראובן היה לו מגאזין מצמר שעשה בזמן הגיזה והיה מבקש למוכרה, ופגע בו שמעון ואמר לו: "אתה רוצה למכור צמרך? אני אקנה אותה, הנה יש לי בגד, תאמר אתה כמו יהודי בכמה קנית זה הצמר ואני מקבלה עלי בכך כי אני מאמינך" ... אח"כ נדע לשמעון שראובן אינה לו ושקר במה שאמר שקנה הצמר ג' לבנים וחצי הגזה, שאינו כן אלא בג' לבנים ותבע שמעון מראובן שיחזור לו החצי לבן...⁴⁵

41. מר ואהלות, כד.

42. בבא קמא צט,ב.

43. רי"ף בבא קמא לה,ב; רמב"ם שכירות, י, ה.

44. הרב א' שיינפלד, נזיקין, ירושלים תשנ"ב, עמ' 225-229, דן בסוגיה זו ומציג את הדעות שהחויב מדין 'גרמי', וממילא יש לכך השלכות הלכתיות בגדרי החיוב.

45. שו"ת מהרשד"ם חו"מ, תלג. הדברים מתייחסים לדברי התלמוד (בבא מציעא, נא,ב): "הנושא והנותן באמנה... אין לו עליו אונאה". וכן הדברים בתוספתא בבא מציעא ג, כב. לכך יש שני הסברים: לפי רבנו חננאל (מובא בנימוקי יוסף על הרי"ף בבא מציעא נא,ב) מדובר בתגר שהביא סחורה ממקום זול וחברו מאמין לו ששילם סך מסוים והוא מבקש להוסיף על כך סכום מסוים. המכר חל גם אם התברר שהלוקח התאנה ביותר משנתן ושניתן לקנות סחורה זו במחיר נמוך בהרבה. לפי הסבר הרמב"ם (כפי שהבינוהו שו"ת מהרי"ט ב, יט; שו"ת מהריט"ץ ב, רלו; בית יוסף רכז) מדובר במוכר שסיפר ללוקח בכמה קנה את

מהרשד"ם השיב על כך:

תשובה דבר זה אין צריך לפנים וברור הוא יותר מביעתא בכותחא שהדין עם שמעון, וראובן עבר על "לא תונו" והעלה חרס בידו כי פתו אשר אכל צריך שיקאנו והשיב את הגזלה אשר גזל ושב ורפא לו... ודין זה מבורר בגמרא גם בפוסקים בגמרא פרק הזהב: "תנו רבנן: הנושא והנותן באמונה הרי זה לא יחשב את הרע באמונה ואת היפה בשוה"..." וקל וחומר כשדבר אחד קנה בדינר ואמר שקנה בדינר ורביע דהוי אונאה.

לדעת מהרשד"ם, יש לבטל את המיקח במקרה זה. מקרה זה שונה באופן מהותי מן המקרים שצוינו עד כה, כיוון שבמקרה זה הקונה אומר במפורש שהוא מבקש לדעת בכמה המוכר קנה. הוא אינו מבקש לדעת מה שווי השוק, כיוון שהוא יכול לבדוק זאת בעצמו. שאלתו היא שאלה מוגדרת: מהו סכום הקניה? לפיכך אסור למוכר להטעותו בנתון זה.

באופן דומה פסק הרב יהושע העשיל באב"ד, שנשאל בדינו של סוחר שמכר דגים מלוחים ובעת המכירה אמר הקונה שהוא רוצה להזיל בזהוב אחד יותר מכפי שנמכר לאחרים. המוכר טען שהוא מוכר לאחרים בחמישה עשר, ומוכן למכור לו בארבעה עשר. לאחר מכן התברר שמכר לכולם בארבעה עשר. הרב יהושע השיב שהדין עם הקונה והמכר בטל.

גם במקרה זה הנתון שהמוכר נשאל עליו אינו שווי השוק, אלא המחיר בו הוא מכר לאחרים. סכום זה ידוע רק למוכר. אם הקונה התנה את העסקה בכך, המוכר חייב לומר בכמה מכר לאחרים. גם במקרה זה ההטעיה גומרת לביטול המיקח.⁴⁶

נראה שהטעיה מסוג זה הינה הטעיה, אפילו כשהיא נעשית באופן פסיבי, כגון על ידי הסתרת מידע. בתלמוד הבבלי נאמר:

השוכר את הפועל לעשות בנטע רבעי שלו הרי אלו לא יאכלו, ואם לא הודיען מעשר ומאכילין.⁴⁷

מכיוון שבעל הבית לא סיפר לפועלים שלא יוכלו לאכול מפירות השדה שבה הם עובדים, עליו להאכילם. זוהי טעות מהותית שכן יש בה את שני המרכיבים: ראשית, רק בעל הבית יכול לדעת מה גילם של גידולי שדהו, ומידע זה אינו גלוי לפועלים, ושנית, אילו הודיעם, אולי לא היו נשכרים.

4. מסקנות הלכתיות לגבי הפסיקה המודרנית

לעומת העולה עד כה, בפסיקה המודרנית בבתי הדין אנו מוצאים גישה שונה. הרב ווייס טוען שכאשר אדם הוטעה לחשוב ששווי המיקח נמוך ועל כן הסכים למכירה, יכול לבטל את המיקח כאשר נודעה לו טעותו:

המיקח, ולאחר מכן התברר שהמחיר המקובל זול בשישית או יותר. במקרה זה אין אונאה. אך מכאן עולה שאם המוכר הטעה את הלוקח – המיקח בטל.

⁴⁶ ספר יהושע, פסקים וכתבים, רכ.

⁴⁷ בבא מציעא, צב.ב.

מפורש במהרי"ק שאם הוטעה המוכר על ידי הקונה בשוויות הממכר והסכים למכור לו במחיר מועט, ההסכמה היתה בטעות ובטלה. ורגלים לדבר שההסכמה היתה בטעות, שהרי אין דרך למחול מאתים במנה.⁴⁸

כלל זה מנוגד לעולה מדברינו. אך כמדומה שניתן להבחין בין הפסיקה של המהרי"ק עליה הסתמך הרב ווייס לבין המקרה שבנוגע אליו הסיק הרב ווייס את מסקנתו.

המהרי"ק⁴⁹ בחידושו דן באחים שחלקו בירושה, ואחד מן האחים ויתר על חלקו, מכיוון שהאחים אמרו לו שנתרו נכסים מועטים בלבד. והוא אכן פוסק שהמחילה בטלה, וזאת על סמך ההלכה שמחילה בטעות בטלה. הרב ווייס מסיק מכאן שהמיקח בטל אף במקרה שנשאל עליו.

אך לענ"ד אין בדברי המהרי"ק כדי להוכיח את הדין במקרה של מיקח וממכר. המהרי"ק עסק בסוגיית מחילה, ובמחילה נקבע שמחילה בטעות איננה מחילה.⁵⁰ כאשר אדם מוחל מחילה מפורשת, איננו יודעים האם הוא מוכן ליטול על עצמו סיכונים ואולי אינו מוכן למחול על סכום גבוה מכפי שידוע לו, ולכן יתכן שהמחילה היא מחילה בטעות. לעומת זאת במיקח וממכר הקונה והמוכר נוטלים על עצמם סיכונים, וכל עוד הם אינם חורגים מן הסכום שנקבע – שתות, אין בכך כדי לבטל את המיקח.

הרב ווייס מתבסס בדבריו גם על דברי שבט הלוי⁵¹ אשר מתבסס על דברי הלבוש: הלבוש⁵² עסק באדם שקנה בדיל, ומצא בתוכו כסף. הוא פסק שזהו מיקח טעות. אך אם קנה מספסר זכה, כיוון שהספסר מעולם לא זכה בכך שהרי לא ידע על הכסף הטמון בתוך הבדיל.

נתיבות המשפט⁵³ מפרש שהדברים אמורים דווקא במקרה מעין זה שבו הדבר לא עתיד להתגלות. אך אם מצא כסף כרוך במטלית, מכיוון שזה עתיד להתגלות, הסרסור זכה. על פי דבריו טוען שבט הלוי⁵⁴ שאדם שקנה ספר ומצא בתוכו "חתימה של גדול קדום ומפורסם", מכיוון שזה עתיד להתגלות, המוכר ידע מכך וזכה בכך. על פי דברי הלבוש מסיק הרב ווייס, שגם כאשר מחיר הדירה יכול לעלות מסיבות רבות שהקונה יודע עליהן והמוכר אינו יודע עליהן, זהו מיקח טעות.

אך דומה שיש לחלק גם בין המקרה של הלבוש ושבט הלוי, לבין פסיקתו של הרב ווייס. בשני המקרים שעסקו בהם הלבוש ושבט הלוי, הן במקרה של כסף המצופה בדיל, והן במקרה של ספר עם חתימה יקרת הערך, הטעות איננה בשווי השוק של המיקח. הטעות היא במהות המיקח – הכרת המיקח על כל מרכיביו. לא היה ידוע שהבדיל אינו בדיל אלא

48. פסקי דין – ירושלים דיני ממונות וביורוי יהדות ז"פס"ד בעמוד שנט.

49. שו"ת מהרי"ק, ק"א.

50. שולחן ערוך חו"מ רמא, ב.

51. שו"ת שבט הלוי ד, ר"א.

52. לבוש עיר שושן, רלב.

53. נתיבות המשפט רלב, ח.

54. שבט הלוי ד, ר"א.

בדיל שבתוכו כסף. לא היה ידוע שהספר אינו ספר רגיל אלא ספר עתיק. על כן זהו מיקח טעות כיוון שאין זו טעות בכדאיות העסקה אלא טעות במהות העסקה. לעומת זאת במקרה שבו דן הרב ווייס, מהות הנכס – הדירה על כל תכולתה, ידועים הן למוכר והן לקונה. שווייה האפשרי בעקבות תנודות השוק, תזוזות מקומיות של חנויות וכדומה, הוא פרט הנוגע לכדאיות העסקה, וטעות בכדאיות העסקה איננה מבטלת את העסקה.

ד. מסקנה

נמצא כי לדעת רבים מהפוסקים ההלכה מטילה את אחריות הבדיקה על שני הצדדים, ואין אחד מהם יכול להטיל את האשמה על הצד השני בטענה שהוטעה על אף שהוטעה במתכוון. אמנם במקרה שבו אין אפשרות לקבל את המידע מבלי להסתמך על הצד השני המטעה יישא באחריות ויפצה את המוטעה. ויש מי שסובר שגם במקרה בו יכול היה המוטעה לבדוק בעצמו את העובדות שהוצגו בפניו – העסקה בטלה.